

tában nyilatkozik meg. Jellegzetes elemei még a szembenállás az idősebb nemzedékkel, a huliganizmus, a lumpenproletárok megjelenése és a szexuális mozzanatok beleszővése műveikbe.

Úgy látszik, hogy habár az új próza alapállásaiból indult, egészen más világ felé törekszik a szlovén Rudi Šeligo; egy novellájának hőse, Milena, már nem is beszél, nincs szüksége a nyelvre: testmozgásával fejezi ki magát.

A JP-ban Flaker két irányzatot különböztet meg. Az egyik a filozófiai egyetemesség felé halad, a másik a humor, a groteszktség, a fantasztikum felé, az ironikus elemeket hangsúlyozza, s itt találkozik bizonyos mértékben a szürrealizmus törekvéseivel, de leginkább a társadalom kivetettjeinek világa foglalkoztatja.

Flaker a JP felmérésével, jellegzetes vonásainak rendszerezésével, főbb sajátosságainak megállapításával a modern próza, a modern irodalom érdekes jelenségét segíti megfelelő irodalomtörténeti távlatba helyezni; igen, irodalomtörténeti távlatba, mert a jeans próza lassan irodalomtörténetté válik. Virágzását a hatvanas években és a hetvenes évek elején érte meg. Hlasko, Bora Čosić, Momo Kapor, Majetić, Majdak, Plenzdorf, Slamnig, Šoljan, Sevcuk — a JP legjellegzetesebb képviselői —, akárcsak elődeik: Salinger, Davičo, Kerouac vagy Françoise Sagan, átadják helyüket azoknak, akik műveikben már messzebbre — és nélyebbre — néznek; a világ, az élet oly változatos, oly sokrétű, hogy nem szabad megrekedni egy jelenségnél, a társadalom egy részénél, az élet egy oldalánál. Erre a szélesebb látókörre, az elmélyültebb alkotásra, művészibb megfogalmazásra a JP nem képes; jellege meghatározza érdeklődési körét, de határait is. Ezt azok a könyvek bizonyítják legjobban, amelyek az utóbbi hónapokban jelentek meg, mint pl. Momo Kapor *Adája*, s amelyek elmaradnak a JP legjobb alkotásai mögött. Bizonyítják ezzel a JP túlhaladottságát, új világok, új nyelv keresésének elkerülhetetlenségét.

TOMÁN László

A HIBA HIBÁJA

Antonisz Szamarakisz: *A hiba*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977

Antonisz Szamarakisz görög író számos nyelvre lefordított regénye, *A hiba* alapjában véve mesterien felépített alkotás. Olyan mű, amelyre maradéktalanul illik a „lebilincselően izgalmas” vagy hasonló jelző, lényegében minden ponyva-mellékíz nélkül. Témáját tekintve pedig bizvást elmondható róla, hogy „korunk elevenébe vág”, s ezzel összefüggésben mélyen humánus mondanivaló hordozója is.

Arról egyébként, hogy valójában mi képezi is tárgyát, alighanem az alábbi sorok vallanak a legékesebben:

„Akkor is lehet valaki a Rendszer ellensége, ha semmit sem tesz a Rendszer ellen. Elég, ha nem támogatja a Rendszert, ha nem mutat fel semmiféle pozitív cselekedetet, amit a Rendszer érdekében követett el. Hadd mondjam meg magának, a Rendszer szempontjából igaz az, hogy: „Aki nincs velem, az ellenem’.” Maga a „Főnök”, pontosabban a regénybeli politikai rendőrség, a Nemzetbiztonsági Osztály (NBO) egyik vidéki városban lévő kirendeltségének főnöke szól egyébként ekképpen, szavaival ugyanolyan kimerítően jellemezve intézményét, mint magát a rendszert, amelynek szolgálatában áll. Magáról a Rendszerről azonban, attól eltekintve, hogy nyilvánvalóan totális diktatúra rejlik mögötte, egyebet mindvégig nem tudhatunk meg, s hasonló bizonytalanságban maradunk a színteret képező országot illetőleg is, mivel a lépten-nyomon felbukkanó mediterrán sajátosságok ellenére sem állítható egyértelműen, hogy Görögországban vagyunk.

Ez azonban, noha szűkségszerűn a közvetlen valóság, az eleven-ség, a helyi színek érvényesülésének rovására megy, valójában még csak általánosabb érvényűvé emeli Szamarakisz történetét. Ennek hol közvetlenül a szerző által, hol pedig a különböző szereplők által tolmácsoltsolt és váltogatott idősíkok segítségével elmondott cselekményét egy névtelen feljelentés indítja el, melyet követően az NBO egy kávéházban rendszerellenes szervezkedés gyanújával letartóztat két embert, de mivel egyikük „sajnálatos műhiba” folytán életét veszti, vélt bűntársának vétkességére sem könnyű fényt deríteni. Ezért alkalmazza az NBO a zseniálisnak tekintett „Tervet”, a gyanúsított bizalma megnyerésének speciális módszerét, a fogoly váltogatott „lehűtését” és „felmelegítését”, azaz a barátságos és barátságtalan módszerek átmenet nélküli egymásutánját, hogy végül is lelkileg összeroppanva elárulja magát. Emiatt küldi fel az intézmény fővárosi központjába két nyomozó kíséretében, akik a kapott utasításokhoz híven egyre fesztelenebb légkört igyekeznek teremteni körülötte, eljártsszák, hogy kocsijuk defektet kapott, s mialatt „megjavítására” várakoznak, a külvilág számára átutazóban lévő baráti társaság látszatát kelte hotelszobát bérelnek, ezt követően pedig a gyanúsított „Sport Kávézós”, most már csak egyikük, a „Kihallgató” kíséretében, még egy kellemes városnéző séta részese is lehet, melynek során a „két jó barát” egyebek mellett lányokkal ismerkedik, vídamparkban szórakozik, látszólag derűsen tölti az időt, valójában azonban a Kihallgató a Gyanúsított szökési kísérletére vár, ami számára egyenlő a beismeréssel. Maga a Gyanúsított viszont, akit jó ideig ártatlanul bamba keveredett békés polgárnak hiszünk, később azonban megtudjuk róla, hogy csakugyan valamilyen ellenálló szervezet tagja, nagyon is tisztában van vele, mire megy ki a játék, ezért is szalaszt el kedvezőnek látszó szökési lehetőségeket, annak ellenére, hogy valójában retteg a

központ vallató módszereitől. Kettejük csendes, fogcsikorgató kötélhúzását követhetjük tehát nyomon a regény oldalain, olyképpen, hogy a rendkívül ügyesen adagolt feszültségfenntartó eszközöknek köszönhetően a Kihallgató feladatát sokáig valóban nem mindennapian különlegesnek hisszük. „Nagyon veszélyes dolgot követeltek tőle; el kellett játszania, hogy emberi lény, hogy neki is vannak úgynevezett 'érzései' — lovas-hatjuk erről. — Ha azt követelték volna, hogy a Sport Kávézóst ki-merítő vállatásnak vesse alá, nemcsak harmadfokon, de n-edik fokon, úgy, hogy végül eszméletlenül vonszolja el, és órákig vagy soha többé ne térjen magához — ha valami ilyesmit kértek volna tőle, az rendjénvaló lett volna. De az emberiség álarcát föltenni annyit jelentett, hogy egészen új, ismeretlen területre kellett belépnie. De éppen ez az új és ismeretlen tényező izgatta. Olyan volt, mintha szűz területet kellett volna bebarangolnia, centiméterről centiméterre felfedeznie. A Terv veszélyes volt fűszerezve.”

Valóban izgalmas feladat, gondoljuk ekkor, furcsa módon mégis itt kezdünk el kételkedni egy kissé. Abban, hogy vajon az „emberiség álarcát föltenni” csakugyan ismeretlen területre való belépést jelent-e olyan vérbeli rendőr számára, amilyennek az eddigi tagadhatatlannul mesterien ábrázolt portré segítségével a Kihallgatót megismerhettük, s nem rutinfeladat-e inkább, olyasvalami, ami beletartozik az NBO-hoz hasonló intézmények embereinek fegyvertárába. Logikánk, s még inkább ilyen tárgyú olvasmányaink, mindenesetre erre engednek következtetni. Ezért kezdünk már e ponton gyanakodni, mégis naiv-e valamennyire Szamarakiszt mindeddig kristálytisztának tetsző logikával felépített képlete. Sajnos e gyanúnk valamivel később csakugyan be is igazolódik.

Mégpedig a regény technikailag rendkívül ügyesen kidolgozott, elnyújtott pillanat segítségével megoldott zárójelenetében, amikor is a Gyanúsított, számos sokkal kedvezőbb menekülési alkalom elmulasztása után, végül mégis megkísérli a szökést, sikerül kijutnia a hotelszoba ablakán, olyan körülmények között, hogy őrzője már csak akkor képes akcióba lépni, amikor foglya hét emelet magasságban egy keskeny párkányon egyensúlyozva igyekszik a tűzoltólétrát megközelíteni. A Kihallgató ekkor először visszatérésre akarja kényszeríteni, azután, miközben visszaérkező társa, a „Menedzser”, odakinn már dörömböl a hotelszoba bezárt ajtaján, s mielőtt a Gyanúsított egyensúlyát veszítve a mélységbe zuhan, váratlanul gyors menekülésre szólítja fel. Ennek kapcsán olvashatjuk az alábbiakat: „...most nem a Rendszer az első az agyamban és a szívemben, hanem az az ember a párkányon, ő az első, mi együtt vagyunk, ő és én, barátok vagyunk, én és az az ember a párkányon (...) összeköt bennünket valami, amiről a Nemzetbiztonsági Osztályon nem tudnak, hiba van a Tervben, a Rendszerben, hiba, nem, az emberek nem aszerint oszlanak meg, hogy ki van a Rendszerrel és ki nincs a Rendszerrel (...) nem árurom el azt az embert, aki három

méterről néz rám, a falba kapaszkodik, belém kapaszkodik, van egy hiba, ami lopva tovább terjed mindenüvé, és bizonytalanra teszi azt is, amit eddig biztosnak és bizonyosnak hittünk . . .”

Valóban így van, az embertelen rendszerekben csakugyan az a hiba, hogy az emberrel nem számol eléggé. Vagy ha úgy tetszik, az „emberivel”, ami ez esetben egyformán jelent „emberi gyengeséget”, „emberieséget”, s „emberséget” is. Lényegében pedig így van ez akkor is, ha ugyanezt az egyes emberre vonatkoztatjuk, úgy, ahogyan ezt Szamarakisz is teszi. Figyelembe véve persze, hogy „embere válogatja”, s azt is szem előtt hivatából „összehaverkodik” a Gyanúsítottal még az olyan rendőr esetében is óvakodni kell, aki egy végsőkig embertelen rendszer szolgálatában áll. Több mint kétséges viszont, hogy ez a feltételezett emberség vagy emberi gyengeség (ami, attól függően, milyen szempontból nézzük, akár ugyanezt a dolgot is jelentheti) megmutatkozhat-e abban a helyzetben és olyképpen, amelyben és ahogyan a regényben megmutatkozik. Szamarakisz elképzelése ugyanis arra épül, hogy a Kihallgató, amikor hivatalból „összehaverkodik” a Gyanúsítottal, túlságosan is közel engedi magához foglyát, annyira, hogy képtelen nem tudomást venni annak emberi mivoltáról, úgyszólván feladata ilyenformán általános emberi értelemben pozitívan, a Terv és a Rendszer szempontjából viszont negatívan hat vissza rá, s ezért válik képtelenné arra, hogy áldozatába golyót röptessen. Ez a visszahatás lenne az a hiba, amivel nem számolt, ez a hiba azonban nem csupán rá üt vissza, nem csak a Terv hibája lesz, hanem a regény koncepciójái is egyben. Maga a szerző ugyanis azáltal követ el számítási hibát, hogy mellőzni látszik azt a momentumot, hogy szökési kísérletével a Gyanúsított a Kihallgató szemében bűnösnek bizonyul, számára a menekülés gesztusa egyenlő a beismeréssel. Ez pedig mindennél döntőbb szempont kellene hogy legyen a számára, még ha el is tekintünk attól, hogy hivatása rég immunissá tette már a regénybeli helyzetből következő érzelmi hatásokkal szemben, s tenné ezt alighanem akkor is, ha szubjektíve ártatlannak hihetné a Gyanúsítottat. S még kevésbé látszik meggyőzőnek az az egész Rendszer értékét megkérdőjelező gondolatmenet ott áldozatával szemben, különösen annak tükrében, hogy a Kihallgatóban mindeddig a legcsekélyebb nyomát sem tapasztalhattuk bármiféle ingadozásnak vagy kételkedésnek, ellenkezőleg, minden tekintetben a Rendszer fanatikusának ismerhettük meg. Mindez pedig annak súlyát csökkenti jelentősen, amit, túl az izgalmas meseszövésen, Szamarakisz regényében leginkább értéként tarthatunk számon. Nevezetesen azt, hogy lényegében pompásan tárja fel előttünk a Kihallgatóban megtestesülő embertípus természetrajzát. Egyebek mellett abban a részletben is megmutatva ezt, amelyben a Kihallgató a Gyanúsítottal a vidámparkot járva már-már gyerekesen feledkezik bele a szórakozásba. Ez a minden érett humoron és önismerő ironián inneni gyermekvidámság ugyanis sajátos módon

összhangban látszik állni a Rendszer iránti maradéktalan odaadással, a feladat halálos komolyan vételével, azzal a humorérzék hiányával összefüggő kritikátlan viszonyulással, amely akkor is egyfajta infantilizmus, ha átlagon felüli „mechanikus intelligenciával” párosul, s éppen kritikátlanságából fakadóan esetenként még a szadizmus tözsomszéd-ságában is „békésen” megfér. Sokkal inkább, mint a regénybeli Pálfordulással, amelynek kapcsán olyan érzésünk támad, hogy a meggyőző erő a szerző ezen a ponton tudatosan rendelte alá az akcióregények követelményeinek. Ebből eredően aztán az a helyzet áll elő, hogy a regény mondanivalója, amit leginkább talán abba az optimista kicsen-gésű mondatba sűrítethetnénk, hogy az embertelen rendszernek hibáit szükségszerűen mindazok a dolgok jelentik, amelyeket valamilyen formában emberinek nevezhetünk, csak úgy általánosságban, tételszerűségben érvényes, maga a „demonstráló történet” azonban, abban a formájában, ahogyan Szamarkisznál találkozunk vele, hibája folytán nem bizonyítja azt maradéktalanul, inkább csak szimbolizálja. Csakhogy alapvetően realiztkius beállítottságánál fogva a regény semmiképp sem tekinthető holmi allegóriának vagy parabolának, amiért is a valószerűség és valószínűség követelményeit számon kérni tőle minden tekintetben indokolt lehet.

Ezért nevezhetjük *A hibát*, hibája ellenére is, mindenekelött bravúros műnek. Hibája nélkül ennél sokkal több is lehetne.

VARGA Zoltán

S Z Í N H Á Z

VÁLTOZATOK A TEREMTŐ KITALÁLÁSRA

Már régóta és még sokáig izgató színházesztétikai kérdés: hányféleképpen lehet jelen a rendező az előadásban? Nem nehéz sokféle példával előállni s bizonyítani a rendezői jelenlét különböző formáit, holott lényegében csak egyetlen igazi jelenléti forma létezik: a *teremtő kitalálás*. Az, amelyik nem a valóság teremtésében vagy hű másolatában, hanem önnön művészi — teremtő — intenzitásában mutatja meg erejét. És nem csak a szakmai tekintély súlya miatt szükséges itt Jouvet-t idézni — „minden

* Szabadkai Népszínház magyar társulata. Molière: *Tartuffe*, ford.: Vas István. Rendező Harag György m. v. Díszlet: Petrik Pál. Jelmez: Tamás Anna m. v. Színeszek: Pataki László m. v. (Tartuffe), Árok Ferenc (Orgon), Albert Mária (Elmira), Majoros Kati (Pernelle asszony), Kerekes Valéria (Mariane), Bicskei István (Damis), Karna Margit (Dorine), Bata Ferenc (Valér), Szabó Ferenc (Cleante), Remete Károly (Lojális úr) és Sebestyén Tibor (Rendőrhadnagy).